

धर्ममा बली रूपी कुप्रथा

- कपिल लोहनी *

मान्छेले समाजमा बस्न थालेदेखि नै इश्वरको कल्पना गर्न थाल्यो । गुफामा बस्ने आदिम मानिसहरूले समेत हाम्रो पृथ्वी बाहिर अन्तरिक्षबाट यहाँ बेला बेलामा उत्रेका बाहिरी प्राणीहरू र तीनका अन्तरिक्ष यानहरूका तस्वीरहरू दक्षिण अमेरिका र अन्य ठाउँहरूका गुफाहरूमा कुँदैको पाइन्छ । फिरन्ते युगबाट समाजमा बस्न थालेपछि मानव जातिले खोलानाला र वनजङ्गलको नजिक पर्ने खेतीयोग्य जमिनहरू रोजेर बस्न थालेको तथ्य पनि विभिन्न पुराना सभ्यताहरूबाट प्रष्ट हुन्छ । मानव जाति एकलै बस्न सक्ने प्राणी होइनन् । यिनीहरू आफ्नो प्रादुर्भावदेखि नै समूहमा नै बस्दै आएका कुराहरू विभिन्न सभ्यताहरूबाट र यिनका पुर्खा मानिएका बाँदर समुदायको समूहमा बस्ने बानीबाट पनि प्रष्ट हुन्छ । अन्तरिक्षबाट आउने प्राणीहरू, आकाशमा खासगरी राती देखिने ग्रह, तारा तथा शुन्यता र उल्का भरी, पुछ्छेतारा, सूर्य, विभिन्न मुद्राका चन्द्रमा, रातको समयमा जङ्गली जनावरहरूको चित्कार, निष्पट अँध्यारो, आफू जस्ता मानवहरू दिउँसोको समयमा पनि आफ्नो अगाडि नभएका अवस्था आदिमा मानव जाति निकै भयभित र त्रसित हुन्थे र आजसम्म पनि हुन्छन् । भूत-प्रेत, शुन्यता, डरलाग्दा जनावरहरू र मान्छे स्वयम्बाट तर्सेकाहरू मध्येका अलिक टाठा बाठाहरूले नै इश्वरको अवधारणालाई जन्म दिएको हुन सक्दछ । हाम्रो रक्षा गर्ने इश्वर छ, उसलाई पुज्नु पर्छ, भन्ने भावना चेतनशील प्राणी मानवको मनमा विजारोपण गर्न सफल भएपछि नै इश्वर कस्तो हुन्छ, त भनेर कल्पना गर्दा विभिन्न समयका इश्वरका रूप, आकृति र आनिबानी बारेका कल्पनाहरू मानवमा आएका हुन सक्छन् । आदिम मानवले कन्दमूल र फलफुल पछि शिकारलाई नै आफ्नो मूल आहार ठानेकाले पशु-पंक्षीको शिकार पश्चात केही अंश इश्वरलाई चढाएर खानुपर्छ भन्ने अवधारणाको विकास हुँदै गएको हुनुपर्दछ । पछि पछि, यस्ता पशु-पंक्षीलाई मार्नु अघि यिनलाई इश्वरको सम्झना गरेर मार्ने गरेको र इश्वरका विभिन्न रूपहरू जस्तै वनदेवी, अन्तरिक्षका तारा र ग्रह, अनेक डरलाग्दा इश्वररूपी आकृतिहरू, आगो, पानी आदिलाई रगत चढाएर मासु खाने गरेबाट नै बलीको शुरुवात भएको हुन सक्छ । पछि पछि बली एक नियमित कार्य हुन थाल्यो र दैनिक, साप्ताहिक, मासिक, वार्षिक र केही निश्चित समयमा एक चोटी गर्ने संस्कार नै बन्न गयो र यी बाहेक विशेष परिस्थितिमा पनि बली दिने गरिन थाल्यो । त्यस्तै देवी-देवता अनुसार बलीको किसिममा पनि स्पष्ट नियमहरू बन्न थाले ।

एउटै महादेशमा बस्ने विभिन्न आदिवासीहरूको एकापसमा भेट नहुने तथा भनै अन्य महादेशका मानवहरूसँग त केही हजार वर्ष अघि देखि मात्र भेट हुन थालेको भएता पनि सबै ठाउँका मानव जातीहरूले यस्ता विषयहरूमा आआफ्ना किसिमले सोचिनै रहेका हुँदा रहेछन् । विभिन्न ठाउँमा आआफ्ना प्रकारका आस्थाका धर्म र इश्वरका अवधारणाहरू बन्न थाले र विभिन्न धर्मका दर्शनहरू पनि मानवले नै प्रतिपादन गरे । एकापसमा भेटघाट र सान्निध्यता बढ्दै गएपछि यिनका इश्वरहरू पनि साभा हुँदै गए । फलस्वरूप इश्वरलाई पुज्ने र बली दिने प्रथामा एकरूपता आउन थाल्यो र यसले व्यापकता पाउन शुरु भयो ।

यसरी नै आजका विभिन्न धर्महरू एकापसमा समाहित हुँदै र विशाल हुँदै गए भने साना समुदायहरू समाज र राष्ट्रमा परिणत हुन थाले तथा आफूले जितेका भूभागहरूमा पनि आफ्ना धर्म र संस्कृति लादन थाले । यही प्रकृत्याको विकास हुँदै गएर आज विश्वमा एक दर्जन भन्दा बढी धर्महरूले आदिपत्य जमाउन सफल भएका छन् । विश्वका सबै ठाउँहरूमा आजसम्म पनि आदिवासीहरू अल्पसङ्ख्यामा भएपनि रहि नै रहेका छन् र तिनले आफ्ना पुरातन धर्म र विश्वासलाई पनि जोगाएर नै राखेकै छन् । तिनीहरूका संस्कृतिहरूबाट पनि हामी हजारौं वर्ष अगाडिका धार्मिक र सांस्कृतिक कृयाकलापहरूको बारेमा कल्पना गर्न सक्छौं ।

आजसम्म पनि पशुबलीले मानव मष्तिष्कमा जरा गाडेर बसेको छ भने आजभन्दा केही दशक अघिसम्म त विश्वका विभिन्न ठाउँहरूमा नरबली दिइने गरेका कुराहरू पनि सुन्नमा आउँथे । आज भने नरबली माथि विश्वभरी नै प्रतिबन्ध लगाइएको छ र यस्तो कार्यलाई हत्याकै सङ्ज्ञा पनि दिइएको छ तर पशुबली भने आज पनि विश्वका धेरै धर्म, संस्कृति र ठाउँहरूमा निकै प्रचलित छ । केही धर्मभिरुहरूले आजपनि विभिन्न गरिव मुलुकहरूबाट श्रम गर्न विदेशिएका मानिसहरूको अपहरण गरेर तिनका घाँटी रेटेर मारेका भिडियोहरू प्रसार गर्ने गरिएका छन् । त्यस्ता अपराधी र राजनैतिक अतिवादीहरूबाट संरक्षित संस्थाहरूले इश्वरको नाममा त्यस्ता कुकृत्य गरेको र आफ्नो धर्म, राष्ट्र र समाजको निमित्त

गरिएका जघन्य अपराधबाट आफू स्वर्ग पुग्ने कुराहरु पनि बताउने गर्दछन् । त्यस्तै धर्मकै निमित्त आफ्नो प्राण आहुती दिने काम पनि बली जत्तिकै भयानक कार्य हो । एक पटक पाइने आफ्नै ज्यान धर्मको नाममा फाल्ने मानिसहरु वास्तवमै स्वर्ग पुगे वा तीनले विनासित्ति एक पटक पाएको जीवन खेर फाले, त्यो बुझ्नै कठिन छ ।

क्रिश्चियन धर्मकै कुरा गर्दा क्रिश्चियन पादरीहरु जेजस क्राइस्टको शहादतरूपी बली पश्चात यो धर्ममा बली प्रथा अब नरहेको बताउँछन् । पुरातन मेडिटेरेनियन, ग्रीक, ल्याटिन र रोमन सभ्यताहरुमा बलीको ठूलो महत्व रहेको कुरा ऐतिहासिक दस्तावेजहरुले समेत प्रस्टचाउँछन् । यी युरोपेली सभ्यताहरुमा बोका, भैंडा, गोरु, साँढे, घोडा, सबै किसिमका खान हुने चराहरु, जङ्गली जनावरहरु र माछासमेत बलीको निमित्त उपयुक्त ठानिन्थे । क्रिश्चियन धर्मको शुरुवात पश्चात बली दिएर मारिएका जनावरहरुको मासु क्रिश्चियनहरुले वहिस्कार गरेको पाइन्छ । आज अधिकांश पश्चिमा मुलुकहरुमा बली भन्ने शब्द समेत लोप हुन थालिसकेको छ भने बलीको त कुरै छोडौं ।

यहुदीहरुले पनि पशुबली र रगत चढाउने प्रथा छोडिसकेको भएपनि केही कट्टरपन्थीहरुले भने वर्षको एक चोटी भैंडा, बाखा र कुखुराको बली चढाउने गरेका छन् । सिरियनहरुको पनि माछाको बली दिने परम्परा निकै पछिसम्म कायम थियो । दक्षिण अमेरिकाका माया, एजटेक, इन्का आदिवासी र अन्य बासिन्दाहरु पनि बलीमा खुबै विश्वास गर्दथे र यो प्रथा आज पनि कायमै छ । त्यसमाथि त्यहाँ करिव चौधौं शताब्दिसम्म पनि नरबली दिने प्रथा निकै प्रचलित थियो । त्यस्तै प्राचिन चीन र इजिप्ट जस्ता सभ्य भनिएका मुलुकहरुमा राजा र सामन्तहरुका श्रीमती, भित्रिनी, कामदार र सुसारेहरु समेत उनिहरूसँगै जिउँदै गाडिन्थे भने कैयौं मुलुकहरुमा मानिसहरुलाई इश्वरको नाममा जिउँदै कुवा, समुद्र र नदीमा फ्याँकेर बली दिने निर्मम चलन पनि थियो । भारतमा बृटिश शासन अधिसम्म पनि द्रविडहरुमा नरबली प्रथा कायमै थियो भने हिन्दूहरुमा सती प्रथा पनि निकै पछिसम्म चलिरहेको थियो । नेपालमा पनि चन्द्रशमशेरले सती प्रथा हटाएका हुन् ।

इस्लाम धर्ममा इब्राहिमलाई सपनामा इश्वरले उनको छोराको बली मागे पछि उनले छोरालाई यो कुरा भन्दा उसले पनि इश्वरको आदेश पालना गर्नु पर्ने बताए पछि आफ्ना छोराको बली दिन तयार भएका इब्राहिमलाई इश्वरले भैंडाको बली (कुर्बानी) दिन आदेश दिएको र तत्पश्चात भैंडा वा यसको सट्टा गाई, भैंसी, बोका वा उँटको बली दिन थालेको कथन छ । बली दिएको जनावरको मासु एक तिहाई आफ्नो उपभोगको लागि, एक तिहाई साथिभाईको लागि र एक तिहाई गरिव-गुरुवामा बाँड्नु पर्ने नियम बन्यो । इस्लाम के पनि भन्छ भने कुर्बानी गर्नाले मासु वा रगत केही पनि इश्वरसम्म पुग्दैन तर इश्वर प्रतिको भक्ति भने देखिन्छ ।

हिन्दू दर्शन र पौराणिक गाथा अनुसार प्राणीको छसायी लाख जुनी हुन्छ । त्यसैले हामीले विभिन्न प्रकारका जनावरहरुलाई इश्वरको बाहुलीमा बली दिँदा तिनीहरुले मोक्ष पाउँछन् र छिटो छिटो मानिसको जुनी पाउँछन् भन्ने कथन छ । वास्तवमा मानव जातिले आफूलाई सबै प्राणीहरु भन्दा उत्कृष्ट ठहर्‍याउन यस्ता अनेक कुराहरु हाम्रा शास्त्रमा उल्लेख गरेका छन् । हाल विभिन्न देवी-देवता हेरी बोका, बाखा, भैंडा, च्याङ्ग्रा, राँगा, हाँस, कुखुरा, परेवा आदि बली दिने हिन्दूहरु मध्ये केहीले सुँगुर पनि बली दिन्छन् भने परापूर्वकालमा आर्यन हिन्दूहरुले घोडा पनि बली दिने गर्दथे । यसो हुनुमा उनिहरुको युरोपसँगको पुख्यौली नातोले ठूलो भूमिका खेलेको थियो । विश्व विजय गर्न हिँडेका त्यतिबेलाका राजा-महाराजाहरुले घोडाको बली दिएर अश्वमेध यज्ञ नै गर्दथे । कालो बोका हिन्दूहरुको लागि राम्रो बली भएभैं ग्रीकहरु पनि कुनै समय कालो बोका र कालो गोरुको बली दिन रुचाउँथे रे ।

हिन्दू धर्म भित्रैका शैव धर्म र वैष्णवी धर्म मान्नेहरुले प्राणी बलीको साटो वनस्पती, फूल, दूध, मह, दही, पञ्चामृत, अन्न र रक्सी समेत चढाउने प्रेरणा दिए भने पशु बलीलाई कहिल्यै प्रोत्साहन दिएनन् । अरु त अरु, मेक्सिको र अन्य दक्षिण अमेरिकामा चुकन्दरलाई देवता मानेर सूर्यलाई देवताकै बली दिएर चुकन्दरबाट निस्केको रातो तरललाई रगत मानेर सबै भक्तजनहरुले प्रसादस्वरूप खाने चलन अझ पनि छ । त्यस्तै क्रिश्चियनहरुले पादरीले पुजा गरेर दिएको रोटी र वाइनमा जेजस क्राइस्ट हुन्छन् भन्ने विश्वासका साथ यस्ता प्रसाद ग्रहण गर्ने चलन छ ।

बौद्ध धर्म अधिका नरबली र पशुबलीलाई बौद्ध भिक्षुहरुले ठूलो पापको संज्ञा दिएर भक्तजनहरुलाई त्यसको सट्टा पुष्प, फलफूल र वनस्पतिजन्य वस्तु चढाउने प्रेरणा दिए । तर बौद्ध धर्म मान्ने कैयौं प्रकारका बौद्ध धर्मावलम्बीहरु मासु भने

खाने गर्दछन् । स्वयम् गौतम बुद्ध मासु खान्थे र कुनै दाताले बासी मासु-भात खान दिएर पेट खराव भएपछि भारतको कुशीनगरमा उनको ८० वर्षको उमेरमा मृत्यु भएको कथन छ ।

विभिन्न धर्म अनुसार बली दिने तरिका पनि फरक हुन्छ । यहूदीहरूको बली दिने प्रथालाई कोशर (जनावरलाई भुण्डाएर छुरीले घाँटी रेट्ने), मुस्लिमहरूको हलाल (अल्लाहको नाम लिएर छुरीले घाँटी रेट्ने), शिखहरूको भट्का (मार हान्ने) र हिन्दूहरूको भट्का र घाँटी रेट्ने दुवै निर्मम चलनहरू छन् । अफ्रिकामा पनि आफ्ना धार्मिक विश्वास अनुसार कुनै समुदायले बली दिँदैनन् भने दिनेहरूले सोही अनुरूप दिन्छन् तर जनावरको घाँटी आधा रेटेर रगत चढाउने प्रचलन नै सबैभन्दा बढी छ । अफ्रिकामा धेरै किसिमका आदिवासीहरूको बसोवास भएकोले तिनका पुरातन संस्कृति र बली प्रथा आजसम्म पनि जिवित छन् ।

आजको आधुनिक जमानामा विश्वका सबैजसो ठाउँमा बस्ने चेतनशील मानिसहरूमा विस्तारै बली प्रथा राम्रो नभएको आभाष हुँदै गएको छ । पशुबली विरुद्ध आवाज उठाउने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू र तिनका अनुयायीहरूको संख्या पनि दिनानुदिन बढ्दै छ । तथापि धार्मिक कट्टरता र भयले गर्दा धेरै मानिसहरू यो विषयमा बोल्न चाहँदैनन् । विकसित राष्ट्रहरूमा बली प्रथा विस्तारै लोप नै हुँदै गइसकेको छ भने अन्य ठाउँहरूमा यसमा कमी आइरहेको छ । हामी केटाकेटी छँदा हाम्रो समाजमा पनि चाडपर्व, खासगरी दशैंमा पशुबली अनिवार्य रूपमा दिने चलन थियो भने आजको नेपालमा यो प्रथामा विस्तारै कमी आउन थालेको छ । शिक्षाको विकास, आधुनिक रहन सहन, धर्ममा लचकता, पशु अधिकारका कुराहरूको उठान र व्यापक जनचेतनाले गर्दा पनि यस्ता कुसंस्कारहरू कम हुँदै गइरहेका छन् । हिन्दू धर्ममा पशुबलीको सट्टा नरिवल, लौका, मुला, कुविण्डो आदिको बली र अण्डा, अन्न, फूल, दुध आदि चढाएर पनि शान्तिपूर्वक पुजा हुन सक्ने व्यवस्था भएकाले पशुबली जस्ता रक्तपातपूर्ण अन्धविश्वासी कुप्रथामा कमी आउन थालेको हो ।

आफ्नो, परिवार र समुदायको भलोको लागि इश्वरलाई खुशी पार्ने नाममा कुनै प्राणीको निर्मम हत्या गरेर त्यसको रगत चढाउने र खाने, त्यस्को हड्डीलाई विभिन्न धार्मिक कार्यहरूमा उपयोग गर्ने, र त्यसको मासु लुछाचुँडी गरेर खाने कार्य न त पहिले नै शोभनीय थियो न आजको आधुनिक वैज्ञानिक युगमा । प्रधानमन्त्री निवास बालुवाटारमा बस्न जाँदा गरिने बोका बली वा पूर्वराजा तथा विभिन्न नेताहरूले गर्ने गरेका पञ्चबली सबै पाखण्ड नै हुन् । त्यस्तै हाम्रो राष्ट्रिय ध्वजावाहक नेपाल वायुसेवाका जहाजहरू र मोटरगाडीहरूमा दिइने पशुबली पनि पाखण्डका घोर पराकाष्ठापूर्ण उदाहरण हुन् । नेपालले अन्तरिक्षमा रकेट पठाउन सक्थो भने पनि पशुबली दिएर पुजा गरेपश्चात मात्र रकेट पठाउला । हुनत चन्द्रमामा मानिस उतारेका मुलुक र आज निकै नै धेरै विकास गरेका कैयौँ युरोपीय मुलुकहरूले पनि आजको जमानामा पनि विकास अनुदान दिने निहुमा धर्म फैलाउन कति धेरै कुकर्महरू गरिरहेका छन् । यस्तो कार्यले त मानिसमा पाखण्डको मात्रा कति धेरै रहेछ भन्ने कुराको मात्र चित्रण गर्दछ । त्यसैले पनि हामीले सच्चा रूपमा एक्काइसौँ शताब्दिका दयावान, आधुनिक र प्रगतिशील नागरिकको पहिचान दिन यस्तो जघन्य अपराध र हिनता बोध हुने पाखण्डी कुकार्यबाट आफूलाई अलग राख्नु पर्दछ र धर्म तथा संस्कृतिको रक्षा गर्न वैकल्पिक शान्तिप्रिय प्रकृयाहरू अपनाएर रमाइलोसँग चाडवाड मनाउनु पर्छ । आजै हामी प्रण गरौँ कि यसपालीको दशैंदेखि हामी पशुबली रहित चाडपर्व मनाउँछौँ र आफ्नो सुसभ्यताको परिचय दिन्छौँ भनेर । वडादशैंको सबैमा शुभकामना ।

* लेखक विकास अर्थशास्त्री र पूर्वबैंकर तथा नेपाल एकल व्यक्तित्व समाजका अध्यक्ष समेत हुन् ।

२०७८ साल आश्विन २५ गते